অধ্যায় ১০ঃ বৌদ্ধদর্শনৰ বস্তুবাদী বা বাস্তৱবাদী সম্প্রদায়সমূহঃ বৈভাষিক, সৌত্রান্তিক

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য

১০.২ পৰিচয়

১০.৩ সর্বস্তিবাদ নাইবা বৈভাষিক

১০.৩.১ ধর্ম মতবাদ

১০.৩.১.১ 'সকলো অস্তিত্বশীল' মতবাদ

১০.৩.২ অনাত্মাবাদ

১০.৪ সৌত্রান্তিক

১০.৪.১ ক্ষনিকবাদ

১০.৪.২ স্কন্ধমাত্র

১০.৪.৩ নির্বাণ

১০.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১০.৬ অধিক জানিবলৈ

১০.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১০.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- সর্বাস্তিবাদ আৰু সৌত্রান্তিক সম্প্রদায়ক কিয় বৌদ্ধ দর্শনৰ বস্তুবাদী সম্প্রদায় বোলা হয়, তাক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব,
- সর্বস্তিবাদৰ মৌলিক মতবাদক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব,
- সর্বস্তিবাদ সম্প্রদায়ৰ ধর্ম মতবাদৰ নক্সা দিবলৈ সক্ষম হ'ব,
- 'সকলো অস্তিত্বশীল' মতবাদ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব,
- অনাত্মবাদ মতবাদক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব,
- সৌত্রান্তিক সম্প্রদায়ৰ মৌলিক মতবাদ সমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব,
- ক্ষনিকবাদৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব,
- স্কন্ধমাত্র মতবাদ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব,
- সৌত্রান্তিকৰ নির্বাণৰ ধাৰণাৰ এক নক্সা আগবঢ়াবলৈ সক্ষম হ'ব।

১০.২ পৰিচয়

সর্বাস্তিবাদক প্রায়ে বৈভাষিক বুলিও কোৱা হয়, যি স্থৱিৰবাদৰ এক প্রধান সম্প্রদায় হিচাপে গা কৰি উঠিছিল। অভিধর্ম্ম পিটকৰ ওপৰত 'বিভাষা' নামৰ এখন ভাষ্য ৰচিত হৈছিল। অভিধর্ম ভাষ্যৰ অনুসৰণত বা 'বিভাষা'ৰ অনুসৰণ কৰি মতবাদ প্রতিষ্ঠা কৰাৰ হেতু এই দর্শন সম্প্রদায়ক বৈভাষিক দর্শন বোলা হয়। ই হীনযান সম্প্রদায়ৰ অন্তর্গত। সর্বাস্তিবাদে বৌদ্ধদর্শনৰ গুৰুত্বপূর্ণ বাস্তৱবাদী শাখাক নির্দ্দেশ কৰে। এই শাখাটোৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ মিতাচাৰী আৰু বাস্তৱবাদী শক্তি। সর্বস্তিবাদীসকলৰ দৰে সৌত্রান্ত্রিকসকলে অভিধম্মৰ আনুগত্যতাক অস্বীকাৰ কৰা নাই। মুঠতে, তেওঁলোকে নিজা নামটো নিঃসৃত কৰিছে এই সত্যৰ পৰা যে তেওঁলোকে কেৱল বুদ্ধৰ ভাষ্য হিচাপেহে সূত্রসমূহক গ্রহণ কৰিছে। সৌত্রান্ত্রিকসকল প্রকৃততে নিজস্ব গোপনীয়তা আৰু শৃঙ্খলাবদ্ধ নীতিৰে সৈতে এক স্বতন্ত্র সম্প্রদায় নহয়। ইয়াৰ ঠাইত, তেওঁলোক হৈছে চিন্তাবিদসকলৰ এক শ্রেণী বা গোট, থিয়ে সর্বস্তিবাদীসকলৰ সৈতে বৌদ্ধিক বিষয়সমূহৰ ওপৰত অসন্মত হ'বলৈ প্রয়াস কৰে। তেওঁলোকে পৰম্পৰাগত সর্বাস্তিবাদৰ ভাৰি লোৱা অস্তিত্বক বিৰোধিতা কৰিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে ঃ সর্বস্তিবাদীসকলে এই মতামত পোষণ কৰে যে, অতীত আৰু ভৱিষ্যতৰ কোনো বাস্তৱ অস্তিত্ব নাথাকে, অতীতৰ পৰা ভৱিষ্যতলৈ অগ্রসৰ হোৱা এটা সত্তাই কেৱল ইয়াৰ পর্য্যায়হে সলনি কৰে, কিন্তু ই অস্তিত্বশীল নাইবা অন্ত হৈ নাযায়। সৌত্রান্ত্রিক সকলে উত্তৰ দিয়ে টে সত্তাসমূহক প্রয়োজনীয়তা অবিহনে সংখ্যা বৃদ্ধি কৰাটো উচিত নহয় আৰু এই সাধাৰণ মতামতৰ ক্ষেত্রতো ধৰি ৰখাটো উচিত নহয় যে অতীত হৈছে সি, যি অস্তিত্বশীল, কিন্তু বর্ত্তমান কোনোপধ্যে অস্তিত্বশীল নহয়, আৰু ভবিষ্যত যি এতিয়াও অস্তিত্বশীল নহয়, কিন্তু ভবিষ্যতে অস্তিত্বশীল হ'ব। সৌত্রান্ত্রিকসকলে নির্বাণক এক পৃথক অৱস্থা ৰূপে অস্বীকাৰ কৰিছে আৰু সর্বস্তিবাদীসকলক প্রতিবাদ কৰি কৈছে যে কিবা এটাৰ অন্ত বা শেষৰ সদায় অস্তিত্ব থাকে। যেনেঃ পুণৰজন্মৰ চক্র বা ভৱচক্রত দুখ, নিজে এক অস্তিত্ব নহয়; কিন্তু সৰলভাৱে ই এক অস্তিত্বৰ অন্ত। সৌত্রান্ত্রিকসকলক হীনযান সম্প্রদায়ৰ অন্তর্গত বুলি ধৰিবই লাগিব, কিয়নো, তেওঁলোকে অনিত্য জগতখনৰ সত্যতা স্বীকাৰ কৰিছে আৰু সর্বস্তিবাদীসকলৰ সৈতে ধর্ম তত্ত্ব বা মতবাদৰ মূল উপাদানৰ অংশ গ্রহণ কৰিছে।

১০.৩ সর্বস্তিবাদ বা বৈভাষিক

সর্বস্তিবাদীসকলৰ ত্রিপিটকখন বিনয়পিট্‌ক, সুত্র-পিট্‌ক আৰু অভিধর্ম্ম পিটকেৰে গঠিত। অভিধর্ম্ম পিটক্‌ৰ ওপৰত টিপ্পনী কৰা দুটা ভিন্ন বিভাষ (bibhasa) আছে। এই দুয়োটাৰ ভিতৰত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ টীকা বা ব্যাখ্যা হৈছে জ্ঞানপ্রস্থানশাস্ত্র (Tranaprasthanasartra)ৰ ওপৰত কৰা টীকা বা ব্যাখ্যা। বিভাষৰ মত সম্বন্ধীয় আৱশ্যকতা আছিল এনেধৰণৰ যে ই সর্বস্তিবাদীসকলক ইয়াৰ বৈভাষিক নামটো প্রদান কৰিছিল।

সর্বস্তিবাদীসকলৰ পদ্ধতিত আটাইতকৈ অতুলনীয় চিন্তাটো হৈছে আত্মাৰ অস্বীকৃতি।

সর্বস্তিবাদী সকলৰ মতে আত্মাক কেতিয়াও বিচাৰি পোৱা নাযায়। তেওঁলোকে আত্মাৰ অস্তিত্বক একেবাৰেই নুই কৰিছে। সর্বস্তিবাদীসকলে এক আত্মাৰ অবিহনেই পূর্বজন্মৰ নিয়মক ব্যাখ্যা কৰিছে। বৌদ্ধদর্শনত ধর্ম মানে অন্তিম উপাদান। সর্বস্তিবাদীসকলে ধর্ম তত্ত্বকো আলোচনা কৰিছে, যাৰ মতে সকলো অস্তিত্বশীল বস্তুক ধর্মলৈ পৰিবর্তন কৰা হয়, এই অর্থত যে সেইবোৰ অন্তিম নীতি নাইবা মূলগত সত্য বা সত্তা হিচাপে পৰিগণিত হৈ পৰে।

১০.৩.১ ধর্ম তত্ত্ব বা মতবাদ

সর্বস্তিবাদীসকলে বিশ্বজগতত নীতি নাইবা ধর্মৰ বহুত্বত বিশ্বাস কৰিছিল। সর্বস্তিবাদীসকলৰ দ্বাৰা তালিকাভুক্ত ধর্মৰ সংখ্যা হৈছে পয়সত্তৰটা। এই বোৰৰ মাজত ৭২ টা সংস্কৃত ধর্ম (Samaskrta) আৰু বাকী তিনিটা অসংস্কৃত ধর্ম (Asamskrta) । আৰম্ভনিৰে পৰা এজন লোকে সংস্কৃত আৰু অসংস্কৃত দুয়োটা ধর্মকে পৃথকে পৃথকে গ্রহণ কৰিব লাগিব। অসংস্কৃত ধর্ম অনাদি অনন্ত এই অর্থত যে এইবোৰ কর্মৰ কাৰণৰ দ্বাৰা চর্তসাপেক্ষ নহয় আৰু কর্মৰ গঠনীয় শক্তিৰো বিষয় নহয়। এইবোৰে দুখেৰে পূর্ণ জগতৰ সৃষ্টিত অংশ গ্রহণ নকৰে। সর্বস্তিবাদীসকলে তিনিটা অসংস্কৃত ধর্মৰ কথা কয়। সেয়া হৈছে আকাল, অপ্রতিসংখ্যা নিৰোধ (suppression without knowledge) আৰু প্রতিসংখ্যা নিৰোধ (suppression through knowledge)।

ইয়াৰ বিপৰীতে সর্বস্তিবাদীসকলে সংস্কৃত ধর্মক চাৰিটা শ্রেণীত বিভক্ত কৰিছে- ৰূপ, চিত্ত, চৈতসিক আৰু চিত্ত বিপর্যুক্ত।

১। চিত্ত বা মন (Citta) ঃ বিবেচনা শক্তি বা চিন্তা-শক্তি

২। চৈত্তসিক বা মানসিক অৱস্থা (Caittasika) ঃ এজন ব্যক্তিৰ অন্তর্জাত সক্ষমতা আৰু স্বাভাৱিক গুণ বা বুদ্ধিৰ লগতে তেওঁৰ মনৰ অৱস্থা, অনুভূতি, উদ্বেগ আৰু বিশেষ মনোযোগ

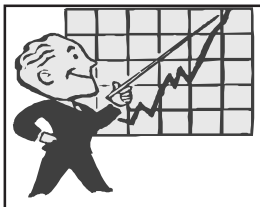
৩। ৰূপ (Rupa) ঃ শাৰিৰীক সুখভিলাষী নাইবা দৃষ্টি সম্বন্ধীয় শক্তি, যি সংবেদন সীমাৰ লগত সঙ্গঁতি ৰক্ষা কৰে, যেনেঃ দৃশ্য, শ্রব্য ইত্যাদি আৰু প্রত্যক্ষৰ বিষয়।

৪। চিত্ত বিপর্যুক্ত (Visamprayukta Samskaras) ঃ ই হৈছে এক মন-স্বতন্ত্র অৱস্থা। অ-ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য সম্পর্কসমূহ আৰু প্রাপ্ত, অ-প্রাপ্ত, জীৱন ধাৰণ শক্তি, বয়সপ্রাপ্ত, অস্থায়িত ইত্যাদিৰ দৰে নিয়ম বা প্রণালী।

ধর্ম মতবাদ অনুযায়ী সকলো অভিজ্ঞতা সিদ্ধ সত্তা আৰু সকলো, যি সেইবোৰত বাহ্যিক জগত হিচাপে প্রতিবিম্বিত হয়, সেয়া হৈছে সংস্কৃত ধর্মৰ দ্বাৰা গঠিত অদ্ভুত দৃশ্য। ধর্ম হৈছে অভিজ্ঞতাসিদ্ধ অস্তিত্বৰ সাংগঠনিক উপাদান, যাক আগলৈ ৰূপান্তৰ কৰিব পৰা নাযায়। কর্মৰ দ্বাৰা কাৰণগত আৰু পৰিচালিত, সিহঁতে নিদৃষ্ট

অনুপাতত লগ লাগে আৰু অদ্ভুট দৃশ্যৰ গঠন কৰে, যাক আমি নিজা হিচাপে আৰু জগত হিচাপে অভিজ্ঞতাত লাভ কৰোঁ। সত্য বা সত্তাৰ সমগ্রতা সংস্কৃত ধর্মৰ দ্বাৰা সংগঠিত পৰিদৃশ্যমানত লুপ্ত হৈ যায়; সিহঁতৰ পিছত নাইবা উৰ্দ্ধত কোনো নিম্নতৰ স্তৰ নাইবা মূলভাগ নাথাকে।

ই হৈছে তেওঁলোকৰ কর্মৰাজিৰ সংক্ষেপনীয়তা, যিয়ে ধর্ম প্রণালীক সম্পাদিত কৰিবলৈ সংস্কৃত ধর্মক যোগ্য কৰি তোলে। সর্বাস্তিবাদে পোষণ কৰে যে সংস্কৃত ধর্ম কেৱল অলপ সময়ৰ বাবেহে ফলপ্রসু হয়। কিন্তু, এইবোৰ ধর্মৰ উদ্ভাৱন নাই আৰু সদায়ে অস্তিত্বশীল। ধর্মই সৰলভাৱে এক গুপ্ত অৱস্থাৰ পৰা সক্রিয়তালৈ পৰিবর্তন হয়। সর্বাস্তিবাদীসকলে ধর্মৰ কার্য্যকাৰিতাক পর্বতৰ শৃংগত থকা এটা শিলৰ উদাহৰণৰ দ্বাৰা ব্যাখ্যা কৰিছেঃ বহুদিন ধৰি শিলটো নিষ্ক্রিয় হৈ আছিল। এদিন সি পৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে আৰু এইদৰেই সি সক্রিয় হৈ থাকিব যেতিয়ালৈকে সি ৰৈ নাযায় আৰু নিষ্ক্রয়তালৈ পুনৰ ঘুৰি নাযায়। পর্বতৰ ওপৰত থকা শিলটোক ভৱিষ্যতৰ ধর্মৰ লগত তুলনা ই বর্ত্তমানৰ ধর্মৰ দৰে আৰু যেতিয়া ই স্থবিৰ হৈ পৰে, ই হয় অতীতৰ ধর্ম। ধর্মত তিনিওটা কালৰ অৱসান নোহোৱাৰ দৰে শিলটোতও অতীত, বর্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ সহৱস্থান কৰে।

অগ্রগতি নিৰী ণ

১। খালী ঠাই পূৰণ কৰক ঃ

(ক) সর্বাস্তিবাদ হৈছে ইয়াৰ পিট্কসমূহৰ সৈতে এক .....সম্প্রদায়।

(খ) সর্বাস্তিবাদীসকলৰ পদ্ধতিত আটাইতকৈ অতুলনীয় চিন্তা হৈছে.....ৰ অস্বীকাৰ।

(গ) সর্বাস্তিবাদে তিনিটা অসংস্কৃত ধর্মৰ কথা কয়ঃ.....,....., আৰু.....।

২। তাত্ত্বিক যুক্তিটোৰ সমর্থকসকলৰ নাম লিখক।

৩। 'প্রচল'জিঅ'ন' নামৰ পুস্তকখনৰ লেখক কোন?

৪। "ঈশ্বৰ এনে এক সত্তা যাৰ উৰ্দ্ধত আন কোনো মহত্ত্বৰ সত্তাৰ ধাৰণা কৰিব নোৱাৰি"- কোনে এই দৃষ্টিভংগীটোৰ প্রৱর্তন কৰিছিল?

১০.৩.১.১ সকলো অস্তিত্বশীল (সর্বম্ অস্তি)

সর্বাস্তিবাদীসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে কেৱল বর্ত্তমান কালতে বস্তুবোৰ অস্তিত্বশীল নহয়, ৰৱঞ্চ অতীত আৰু ভৱিষ্যতৰ বস্তুবোৰৰো অস্তিত্ব থাকে, যিবোৰ বর্ত্তমানৰ সৈতে ধাৰাবাহিকতাত জড়িত হৈ থাকে। 'সকলো অস্তিত্বশীল' (All exist)-ই হৈছে সর্বাস্তিবাদীসকলৰ এক স্বতঃসিদ্ধ প্রমাণ (axiom), য'ৰ পৰা এই সম্প্রদায়ে

নিজা নামটো লৈছে। সর্বস্তিবাদীসকলে পাঁচ প্রকাৰৰ ধর্ম (অসংস্কৃত আৰু চাৰি প্রকাৰৰ সংস্কৃত)ৰ অস্তিত্ব সমর্থন কৰিছে তেওঁলোকৰ সকলো কালৰ অৱস্থাত, সি লাগে অতীততেই হওঁক, বর্ত্তমানতেই হওঁক নাইবা ভৱিষ্যতেই হওঁক। সেয়ে, কোনো কোনো অর্থত অতীত আৰু ভৱিষ্যতকে সামৰি সকলো নীতি, সকলো ধর্মৰে অস্তিত্ব আছে। অতীতৰ ধর্মক বর্ত্তমানলৈ প্রেৰণ কৰা হয়, আনহাতে ভৱিষ্যতৰ ধর্মবোৰ বর্ত্তমান কালত অজ্ঞাতভাৱে নিহিত হৈ ৰয়। ইয়াক এটা উদাহৰণেৰে সৈতে ব্যাখ্যা কৰিব পৰা যায়- অতীতৰ আমাৰ গুটিটোৱে বর্ত্তমানলৈ ইয়াৰ 'আমত্ব' (manogness) ক প্রেৰণ কৰে, আৰু ঠিক সেইদৰে, 'ভৱিষ্যতৰ আম' (future mango) ই ইয়াৰ 'আমত্ব' বর্ত্তমানৰ পৰা গ্রহণ কৰে। এইখিনিতেই, সর্বস্তিবাদীসকল আন আন বৌদ্ধ সম্প্রদায়সমূহৰ পৰা পৃথক। আন আন বৌদ্ধ সম্প্রদায়সমূহে সমর্থন কৰে যে বর্ত্তমানৰ কেৱল সেইবোৰ হে অস্তিত্বশীল হয়, সম্ভৱত এক অর্থত যে কিছুমান অতীতৰ কার্য্য, যিয়ে এই পর্য্যন্ত সিহঁতৰ সম্পূর্ণ পৰিণতি বা ফলক উৎপাদন কৰিব পৰা নাই বা কৰা নাই। সি যি কি নহওঁক, সত্তা আৰু অতীত, বর্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যতত বস্তুবোৰৰ অস্তিত্বৰ সন্দর্ভত সর্বাস্তিবাদৰ প্রদর্শকসকল তেওঁলোকৰ নিজৰ মাজতে বেলেগ বেলেগ আৰু নানা প্রকাৰে তাক ব্যাখ্যা কৰিছেঃ

(ক) ধর্মতত্ত্বই উক্তি কৰে যে, বস্তুবোৰ একেই থাকে আৰু, কেৱল ধাৰাবিষয়ক পৰিবর্ত্তনসমূহহে আহে, অর্থাৎ আকাৰ আৰু গুণ, বিভিন্ন ধাৰণাৰ উদয়, যেনেঃ অতীত, বর্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যতৰ দৰে। এটা বস্তু আৰম্ভ হয়, যেতিয়া ই নতুন পর্য্যায় নাইবা আকাৰ নাইবা গুণ গ্রহণ কৰে আৰু ইয়াক ধ্বংস কৰা যায়, যেতিয়া সিহঁত পৰিত্যক্ত হয়। উদাহৰণ স্বৰূপেঃ সোণ আৰু সোণৰ গহণাৰ ক্ষেত্রত, সোণ একেই থাকে, যদিও ইয়াৰ পৰিবর্তন ঘটোৱা হয় ইয়াৰ আকাৰ আৰু গুণৰ ক্ষেত্রত। ঠিক একেদৰেই, গাখীৰ আৰু দৈ'ৰ ক্ষেত্রত, 'গাখীৰ' -এই দ্রব্য একেই থাকে, কিন্তু কেৱল ইয়াৰ আকাৰ আৰু গুণৰ পৰিবর্তনহে দৈ'ত দেখা যায়। এই দুয়োটা উদাহৰণতে কেৱল পর্য্যায়গত পৰিবর্তনহে ঘটে। এই পর্য্যায়গত পৰিবর্তনসমূহক অতীত, বর্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ নাইবা উৎস আৰু অৱনতি হিচাপে বর্ণনা কৰা হয়। এটা নিদৃষ্ট বস্তুৱে ভৱিষ্যতৰ পর্য্যায় নাইবা আকাৰ আৰু গুণক পৰিত্যাগ কৰে আৰু বর্ত্তমান পর্য্যায়ত উপস্থিত হয়। একেদৰেই, ই তাৰ বর্ত্তমান পর্য্যায় বা আকাৰ আৰু গুণক ত্যাগ কৰে আৰু এক অতীত পর্য্যায় লাভ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ কাৰণ এয়ে যে এটা বস্তু কেৱল ইয়াৰ পর্য্যায়ত পৰিবর্তন হ'ব পাৰে, ভৱিষ্যৎ, অতীত আৰু বর্ত্তমানৰ বস্তুবোৰ ইটোৰ পৰা সিটো সম্পূর্ণৰূপে পৃথক।

(খ) (Ghosaka) ৰ মতে, প্রত্যেক দৃশ্যমান বস্তুৰেই তিনিটা বৈশিষ্ট্য থাকে। যেনেঃ জন্ম, বৃদ্ধাৱস্থা আৰু মৃত্যু, যি বস্তুটোৰ সৈতে সকলো সময়তে অস্তিত্বশীল। উদাহৰণ স্বৰূপে ঃ যেতিয়া এটি কেঁচুৱাৰ জন্ম হয়, সি নিজৰ লগত বার্দ্ধক্য আৰু মৃত্যুও বহন

কৰি আহে। একেদৰেই, গাখীৰ যেতিয়া খীৰোৱা হয়, সোণৰ গহণা যেতিয়া বনোৱা হয়, তেতিয়া সেইবোৰে নিজৰ লগত বৃদ্ধ বয়স আৰু মৃত্যুও বহন কৰে। সৃষ্টি, বৃদ্ধাৱস্থা আৰু মৃত্যু এটা বস্তুত একেলগে অস্তিত্বশীল হৈ থাকে। বৰ্ত্তমান কাল হে (Present-ness) প্রকৃত , যেতিয়া অতীত আৰু ভৱিষ্যতক পাব পৰা ৰূপে পার্থক্য কৰা হয়। এটা বস্তুৰ আৰম্ভনিক কোৱা হয় জন্ম বা বৰ্ত্তমান, আনহাতে, বার্ধক্য আৰু মৃত্যু; যি আহিবলগীয়া, সেয়া হৈছে ভৱিষ্যত যেতিয়া এটা শিশুৰ বয়স বৃদ্ধি হয়, গাখীৰ দৈ লৈ ৰূপান্তৰ হয়, নাইবা সোণৰ অলংকাৰ ক্ষয় যায়, ইয়াৰ বৃদ্ধাৱস্থা হৈ পৰে বৰ্ত্তমান, আনহাতে ইয়াৰ আৰম্ভনি হৈ পৰে অতীত আৰু মৃত্যু হৈ পৰে ভৱিষ্যৎ। Ghosaka বস্তু, গুণ আৰু আকাৰক পৃথকে আলোচনা কৰিছে অথচ, তেওঁ ইয়াক অৱিচ্ছেদ্য হিচাপে গ্রহণ কৰিছে। Ghosaka ই পোষণ কৰে যে যদিহে তিনিওটা বৈশিষ্ট্য একে লগে অস্তিত্বশীল নহয়, তেনেহ'লে বৰ্ত্তমান অতীত হ'ব নোৱাৰে আৰু ভৱিষ্যৎ বৰ্ত্তমান হ'ব নোৱাৰে।

(গ) বসুমিত্রই উক্তি কৰে যে, বস্তু তিনিওটা কাল অতীত, বৰ্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যতত অস্তিত্বশীল। Dharmaratra আৰু Ghosaka ই কোৱাৰ দৰে বস্তুৱে দ্রব্য নাইবা, সিহঁতৰ আকাৰ আৰু গুণ নাইবা সিহঁতৰ বৈশিষ্ট্যসমূহত কোনো পৰিবর্তনৰ অধীন নহয়। তেওঁৰ মতে, ই হৈছে কর্মৰাজি নাইবা ক্রিয়া, যিয়ে এটা বস্তুৰ অতীত কাল, বৰ্ত্তমান কাল আৰু ভৱিষ্যৎ কাল নির্দ্ধাৰণ কৰে। যেতিয়া ক্রিয়াটো সংঘটিত হয়, ইয়াক কোৱা হয় বৰ্ত্তমান যেতিয়া ক্রিয়াটো শেষ হয়, তাক কোৱা হয়, অতীত আৰু যেতিয়া ক্রিয়াটো সংঘটিত হ'ব, ইয়াক কোৱা হয় ভৱিষ্যৎ। উদাহৰণ স্বৰূপে ঃ যেতিয়া চকুৱে ক্রিয়া কৰে আৰু এটা দ্রব্যত থকাৰ দৰে বস্তু এটাক প্রত্যক্ষ কৰে, সি হয় বৰ্ত্তমান; যেতিয়া চকুৱে বস্তুটো প্রত্যক্ষ কৰা কামটো সম্পূর্ণ কৰে, তেতিয়া বস্তুটোক অতীত হিচাপে ধৰা হয় আৰু যেতিয়া বস্তুটোক প্রত্যক্ষ কৰা হ'ব, ই হয় ভৱিষ্যৎ। অন্য কথাত, সকলো বস্তুতে তিনিওটা কালৰ সহঃ অৱস্থান হয় আৰু ই হৈছে কর্মৰাজি বা ক্রিয়া, যিয়ে নির্দ্ধাৰণ কৰে এটা বস্তুৰ কাল নাইবা স্বভাৱ। যদি তিনিওটা কাল সহাৱস্থান নকৰে নাইবা ক্রিয়া নকৰে, তেতিয়া অতীত আৰু ভৱিষ্যৎ 'শহাৰ শিং'ৰ লেখিয়াকৈ অ-অস্তিত্বশীল হৈ পৰিব আৰু অতীত আৰু ভৱিষ্যৎ কালত্ব সম্পূর্ণৰূপে অ অস্তিত্বশীল নহয়। সকলো দৃশ্যমান বস্তুৱেই অতীত, বৰ্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যত কালত অস্তিত্বশীল।

(ঘ) বুদ্ধদেৱৰ দ্বাৰা প্রকাশিত ৪র্থ মতামত এটাও আছে। তেওঁৰ মতে দৃশ্যমান বা ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য বস্তুবোৰ সকলো কালতে বিদ্যমান। সিহঁতক অতীত, বৰ্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ ৰূপে নির্দ্দেশ কৰা হয় কেৱল আপেক্ষিক ভাৱেহে। বসুবন্ধুৰ দৰে তেৱোঁ এই মত প্রত্যাখান কৰিছে যে, বস্তুবোৰ ইয়াৰ আকাৰ নাইবা গুণ নাইবা কাল-বৈশিষ্ট্যত পৰিবর্তনৰ অধীন। তেওঁৰ মতে, এটা বস্তু সকলো কালতে একেই থাকে। তেওঁ কয় যে, যেতিয়া সকলো বস্তুৰ একে সময়তে তিনিওটা কালেই থাকে, কেৱল এটাক আন এটাৰ সন্দর্ভত হে দৃষ্টিগোচৰ কৰা হয়। এটা উদাহৰণ দিবলৈ হ'লেঃ এটা নির্দ্দিষ্ট বস্তু দৈ হয় ইয়াৰ বৰ্ত্তমান কালত,

গাখীৰ হয় ইয়াৰ অতীতত আৰু ক্রীম হয় ইয়াৰ ভৱিষ্যতত। এইদৰেই, বুদ্ধদেৱে সকলো কালতে এটা বস্তুৰ অস্তিত্ব প্রতিষ্ঠা কৰিছে।

১০.৩.২ অনাত্মাবাদ

বৌদ্ধদর্শন আত্মা সম্পর্কীয় মতবাদ হৈছে এক ব্যতিক্রমধর্মী মতবাদ। বুদ্ধদেৱৰ মতে আত্মা বুলি একো বস্তু বা সত্তা নাথাকে। আত্মাৰ নিত্য, স্থায়ী ৰূপ নাই বুলি মত প্রকাশ কৰাৰ বাবে এই মতবাদক অনাত্মাবাদ (No-Soul Theory) বুলি কোৱা হয়। সর্বাস্তিবাদে অনাত্মাত বিশ্বাস কৰিছিল; অর্থাৎ এজন ব্যক্তিৰ মাজত কোনো স্থায়ী সত্তাৰ অনুপস্থিতি, যদিও তেওঁলোকে সকলো বস্তুটেই স্থায়ী সত্তাৰ উপস্থিতি স্বীকাৰ কৰিছিল। ধর্ম প্রণালীয়ে সর্বস্তিবাদীসকলক এক আত্মাৰ অবিহনে পুর্ণদুখৰ তত্ত্বগত ভিত্তি প্রদান কৰে। কর্মৰ অৱস্থা হেতু ধর্মৰ সৃষ্টি হয়, যি এজনৰ কর্মৰ বাবে এজন ব্যক্তিক গঠন কৰিবলৈ একত্রিত হয়। কর্ম হৈছে ধর্মৰ বাবে নিমিত্ত আৰু গঠনমূলক শক্তি। যেতিয়া ধর্মসমূহ, যিয়ে এজন ব্যক্তিক সংগঠন কৰে, তেওঁৰ মৃত্যুত বিভাজিত হয়, কর্ম-অভিপ্রায়, যাক ব্যক্তিজনে অনুমোদন কৰে যেতিয়া জীয়াই থাকে আৰু নির্দ্ধাৰণ কৰে যে কোনটো নতুন ধর্ম 'তেওঁ'ৰ অস্তিত্বৰ নতুন ৰূপটোত একত্রিত হ'ব। এই নতুন অস্তিত্ব পুৰণাটোৰ সৈতে একে নহয়, কিন্তু পূর্বৰ অস্তিত্বৰ অবিহনে নতুন অস্তিত্ব আহিব নোৱাৰাৰ অবিহনে ইয়াক এজনৰ অস্তিত্বৰ প্রকৃতিৰ বাবে পুৰণিটোক পাব লাগিব।

সর্বস্তিবাদীসকলে পোষণ কৰে যে ব্যক্তিত্ব হৈছে চর্তসাপেক্ষ ধর্মৰ এক স্বাভাৱিক চলনশক্তি বিষয়ক এক ধাৰা বা সোঁত। এনেধৰণৰ ব্যাখ্যাই সর্বস্তিবাদীসকলক ব্যক্তিত্বৰ কথা ক'বলৈ সামর্থ্য কৰি তোলে, যেতিয়া তেওঁলোকে আত্মাৰ অস্তিত্বক নুই কৰে। বস্তুৰ দৰে অস্তিত্ব সাধাৰণতে যি আছে, তাৰ উর্দ্ধত একো নহয়। অস্তিত্ব দৰাচলতে ক্রমাগত অস্তিত্বৰ ধাৰাবাহিকতাৰ সংজ্ঞা। সিহঁত ধর্মৰ এক সংকলনৰ বাহিৰে একো নহয় আৰু সিহঁতৰ নিজস্ব কোনো স্থিৰ স্বভাৱ নাথাকে। 'দুখ', 'কর্ম' আৰু 'মুক্তি'ৰ দৰে উক্তিসমূহ বিষয়ৰ লগত যুক্ত, কিন্তু ই কেৱল এক অভিজ্ঞতা বিষয়কহে ঃ এক ধর্ম সংকলন। এক জীৱিত অস্তিত্বৰ পৰিচয়ক জুইৰ গ্রাসত পতিত এখন হাবিৰ সৈতে তুলনা কৰিব পাৰি। জুইখিনিক একেখিনি জুই ৰূপেই বুজাব পাৰি, কিন্তু, প্রকৃততে, জুইৰ শিখাবোৰে নিজকে একেৰাহে পুনৰাবৃত্তি কৰি থাকে, আৰু অতি কম সময়ৰ বাবে ইয়াৰ কোনোটোক প্রবর্ত্তন কৰিব নোৱাৰে। এইদৰেই বিভিন্ন মুহূর্ত্তৰ জুইৰ শিখাৰ মাজত এটা অবিচ্ছিন্ন ধাৰা বা প্রৱাহ পৰিলক্ষিত হয়। ফলস্বৰূপে , জুইৰ শিখাৰ প্রৱাহেই কেৱল মাত্র একুৰা জুই জ্বলি থকা বুলি মনত ধাৰণা হয়।

অগ্রগতি নিৰী ণ

২। সত্য যে অসত্য উল্লেখ কৰকঃ

(ক) সর্বাস্তিবাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে কেৱল বর্ত্তমানৰ বস্তুৰহে অস্তিত্ব আছে।

(খ) Dharmatrata –ৰ মতে, প্রত্যেক ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য বস্তুৰেই তিনিটা বৈশিষ্ট্য আছে। যেনেঃ জন্ম, বার্ধক্য আৰু মৃত্যু, যি বস্তুৰ সৈতে সকলো কালতেই উপস্থিত থাকে।

(গ) বসুমিত্রই কয় যে, বস্তু তিনিটা কালৰ আটাইকেইটাতে (ভূত, বর্ত্তমান, ভৱিষ্যতত উপস্থিত থাকে।

১০.৪ সৌত্রান্তিক

সর্বস্তিবাদীসকলৰ বাস্তৱবাদৰ তুলনাত সৌত্রান্তিকসকলক প্রায়ে নামমাত্রবাদী আখ্যা দিয়া হয়। সৌত্রান্তিকসকলে উল্লেখ কৰে যে সর্বস্তিবাদী সকলৰ ধর্মসমূহৰ বেছি ভাগেই কেৱল এক সংজ্ঞা (Prajnaptita) হিচাপে অস্তিত্বশীল। উদাহৰণ স্বৰূপেঃ মহাকাশ হৈছে কেৱল শূণ্যতা আৰু নির্বাণ হৈছে কেৱল বিলুপ্তি। 'মহাকাল' আৰু 'নির্বাণ' শব্দদুটাক প্রকৃত সত্তাক নির্দ্দেশ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়, কিন্তু ইয়াক কেৱল সংজ্ঞা ৰূপেহে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সৌত্রান্তিকসকলকৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য তেওঁলোকৰ ক্ষণিকবাদ, সেই মতবাদ যিয়ে স্কন্ধমাত্রক অস্তিত্বৰ পৰা অস্তিত্বলৈ স্থানান্তৰ কৰে আৰু সেই সকলো যি নির্বাণত অন্ত পৰে।

১০.৪.১ ক্ষণিকবাদ

বৌদ্ধদর্শনৰ ক্ষণিকবাদে জগতৰ বস্তুসমূহৰ অস্তিত্ব সম্পর্কে এক গুৰুত্বপূর্ণ মতবাদ আগবঢ়াইছে। বৌদ্ধদর্শনত জগতৰ কোনো বস্তু বা ঘটনায়েই স্থায়ী নহয় বুলি গণ্য কৰা হয়। বুদ্ধৰ মতানুসৰি, জগতত শাশ্বত বা চিৰন্তন বুলি একোৱেই নাই। জগতৰ সকলোৱেই পৰিবর্তনশীল (Everything is changeables) ।এই সংসাৰৰ সকলোৱেই অনিত্য। যাৰ উৎপত্তি আছে, তাৰ বিনাশো আছে। যাৰ জন্ম আছে, তাৰ মৃত্যু অনিবার্য্য। ঠিক একেদৰে যাৰ আদি আছে, তাৰ অন্তও আছে। জগতৰ সকলোৱেই অনিত্য বুলি গণ্য কৰা বৌদ্ধ দর্শন এই মতবাদক অনিত্যবাদ বা ক্ষণিকবাদ বোলা হয়। বুদ্ধৰ মতে, এই জগত সমগ্র বস্তু অনিত্য আৰু বিজ্ঞান বা চেতনা হৈছে ক্ষণিক। সৌত্রান্তিকসকলৰ মতে চেতনা বা মনৰ দৰে সকলো বস্তুসত্তাই ক্ষণিক। ক্ষণিকবাদ অনুযায়ী জগতৰ সকলো বস্তু বা সত্তা এটি মাত্র ক্ষণৰ বাবেহে স্থায়ী। সর্বস্তিবাদীসকলে যুক্তি প্রদর্শন কৰে যে ধর্ম ভূত, বর্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ এই তিনিওটা কালতে বর্তি থাকে। ইয়াৰ অর্থ এয়ে যে অতীত আৰু ভৱিষ্যৎ যি কোনো প্রকাৰে বর্ত্তমানত নিহিত থাকে, যিহেতু ধর্মত সিহঁত উপস্থিত থাকে। অতীত, বর্ত্তমান, ভৱিষ্যৎ সকলো অস্তিত্বশীল। সৌত্রান্তিকসকলে

সর্বস্তিবাদীসকলৰ স্থানক 'অস্থায়ীত্ব'ৰ বুদ্ধৰ মৌলিক নীতিৰ এক উলংঘন হিচাপে গ্রহণ কৰে। সৌত্রান্তিকসকলৰ বাবে কেৱল বর্ত্তমান বাস্তৱ। তেওঁলোকে ভাৱে যে বর্ত্তমান হৈছে যি কেৱল অস্তিত্বশীল, অতীত হৈছে, যি অস্তিত্বশীল আছিল আৰু ভৱিষ্যৎ, যি অস্তিত্বশীল হ'ব ভৱিষ্যতে যেতিয়া ইয়াৰ চর্তবোৰ প্রদত্ত কৰা হয়। সৌত্রান্তিকসকলে আনকি অতীতৰ অস্তিত্বও অস্বীকাৰ কৰিছে, যি এতিয়ালৈকে তাৰ ফল বা পৰিণামৰ উৎপন্ন কৰা নাই। তেওঁলোকে সমর্থন নকৰে যে ফল বা পৰিণাম অতীতৰ কার্যৰ পৰা পোণপটীয়াকৈ উৎপন্ন হয়, আৰু সেয়ে ই বেছি সময় অস্তিত্বশীল হৈ থাকিব নোৱাৰে। এটা ক্রমত এক নিদৃষ্ট ক্ষণৰ পৰা উৎপত্তি হোৱা ফল বা পৰিণাম টোৱে কার্য্যটোক অনুসৰণ কৰে। কার্য্যটো সম্পূর্ণ হোৱা মুহুর্ত্তত, ই ক্রমটোৰ ৰূপান্তৰ ঘটায়, আৰু এই ৰূপান্তৰে পৰিণাম বা বিকাশক নির্দ্ধাৰণ কৰে। বিকাশৰ একেবাৰে অন্তিমটো ক্ষণৰ এক বিশেষ ফলদায়ক শক্তি আছে, সেয়া হৈছে ফল বা পৰিণামক তৎক্ষণাত উৎপন্ন কৰাৰ ক্ষমতা। এই ক্ষণ বা মুহূর্ত্তক পার্থক্যবোধক ক্ষণ বা মুহূর্ত্ত (বিশেষ) বোলা হয়। ঠিক একেদৰেই প্রকৃতিতো বীজে তৎক্ষণাত ফলৰ উৎপাদন নকৰে, বৰঞ্চ দীঘলীয়া বিকাশৰ এক পদ্ধতিৰ পিছতহে কেৱল সম্ভৱ হয়। পোন প্রথমে গজালি, ঠাৰি, পাত, ফল আৰু অৱশেষত ফলৰ সৃষ্টি হয়।

১০.৪.২ স্কন্ধ মাত্র

সৌত্রান্ত্রিকসকলে যদিও সাব্যস্ত কৰে যে যদিও ধর্মসমূহ কেৱল ক্ষণস্থায়ী, যেতিয়ালৈকে সেইবোৰ ফলপ্রসু হৈ থাকে, তেতিয়ালৈকেহে কেৱল সিহঁত অস্তিত্বশীল হৈ থাকে, কিন্তু ধর্মৰ শিকলিৰ পাছফালে এক নিম্নস্তৰ (আশ্রয়) থাকে, যেনেঃ বিবেক (consciousness) য়ে এক ক্রম হিচাপে ক্রিয়া কৰে, যি এটা জন্মৰ পৰা আন এটা জন্মৰ অৱস্থালৈ পৰিবর্তিত হয়। তেওঁলোকে ভাৱে যে এটা অস্তিত্বৰ পৰা আন এটালৈ স্কন্ধ মাত্রৰ পৰিবর্তন আছে। এই মতামতটো বৌদ্ধধর্মৰ প্রধান মতবাদ স্কন্ধমাত্রৰ ক্ষণিক অস্তিত্বৰ সম্পূর্ণৰূপে এক বিৰোধী মতবাদ। পৌৰাণিক বৌদ্ধধর্ম অনুসৰি, স্কন্ধসমূহে আন এটাৰ সৃষ্টিত প্রত্যেক ক্ষণকে খণ্ডন কৰি পেলায়। তথাপিও, সৌত্রান্ত্রিকসকলে পৌৰাণিক বৌদ্ধদর্শনৰ এই মতবাদৰ প্রতিবাদ কৰি কয় যে স্কন্ধসমূহ সিহতঁৰ সম্পূর্ণ ৰূপত এটা অস্তিত্বৰ পৰা আন এটা অস্তিত্বলৈ গতি নকৰে। ই হৈছে মূলান্তিক স্কন্ধ, অর্থাৎ স্কন্ধৰ প্রকৃত ৰূপ, সিহে এটা অস্তিত্বৰ পৰা আন এটালৈ গতি কৰে। পাঁচোটা স্কন্ধৰ মূলান্তিক হৈছে একে প্রকৃতিৰ। অন্য কথাত, পাঁচটা স্কন্ধৰ সৈতে সঙ্গতি ৰাখি পাঁচ প্রকাৰৰ মুলান্তিক নাই। প্রকৃতার্থত, সিহঁত এটা দ্রব্য, আৰু এটা অস্তিত্বৰ পৰা আন এটা অস্তিত্বলৈ গতি কৰা পাঁচটা ভিন্ন দ্রব্য নহয়। ই হৈছে বিবেকৰ এক ৰূপ, যি এক বীজ সদৃশ্য আৰু য'ৰ পৰা এই সমগ্র অস্থায়ী জগতৰ বিকাল হয়। ই নৈর্ব্যক্তিক আৰু

সার্বিক আৰু যোগ্যতা অনুযায়ী ইয়াক পৃথক কৰিব পৰা যায়। বিভিন্ন ধৰণৰ অস্তিত্বৰ জৰিয়তে স্কন্ধমাত্রৰ স্থানান্তৰ কৰণৰ মতবাদৰ হেতু সৌত্রান্ত্রিক সকলক সংক্রান্তিবাদী (Samkrantivadins) নাইবা সংক্রান্তিক (Samkrantikas) বুলিও কোৱা হয়।

১০.৪.৩ নির্বাণ

সৌত্রান্তিকসকলে সাধাৰণ দৃষ্টিভঙ্গী হৈছে যে অসংস্কৃতৰ বাস্তৱ অস্তিত্ব নাথাকে আৰু নির্বাণৰ স্বৰূপ সম্পর্কীয় তেওঁলোকৰ মতামতটো তেওঁলোকৰ এই সাধাৰণ দৃষ্টিকোনৰেই এক তর্কীয় প্রসাৰতা বা ব্যাপ্তি। চর্তহীন বস্তুবোৰ বাস্তৱ আৰু স্পষ্ট অস্তিত্ব নহয়; কিন্তু বিশুদ্ধ অনুপস্থিতি। দেশ (space) হৈছে নিশ্চয়তাৰ অনুপস্থিতি। অপ্রতিসংখ্যানিৰোধ (Apratisamkhyanirodha) হৈছে কাৰণ আৰু জ্ঞানৰ শক্তি স্বতন্ত্রৰ অনুপস্থিতিৰ মাজেৰে লাভ কৰা ভৱিষ্যতৰ বস্তুসমূহৰ উদ্ভৱৰ অনুপস্থিতি। তেওঁলোকে প্রতিসংখ্যানিৰোধ নাইবা নির্বাণক জ্ঞানৰ আহিলাৰে লাভ কৰা অজ্ঞাত অভিপ্রায় আৰু অস্তিত্বৰ অনুপস্থিতি হিচাপে গ্রহণ কৰে। নির্বাণৰ অর্থ হৈছে সত্তাৰ অত্যান্তিক বিনাশ বা সত্তাৰ পূর্ণ বিলুপ্তি। ই হৈছে প্রকাশৰ চৰম অন্ত, আৰু কোনো সদর্থক প্রতিলিপিৰ অবিহনে আসক্তি ও জীৱনৰ অন্ত। নির্বাণৰ কোনো কাৰণ নাই। নির্বাণৰ কোনো উৎপত্তি নাই। নির্বাণৰ উৎপত্তি নথকাৰ হেতু ইয়াৰ বিনাশ অসম্ভৱ। তেওঁলোকে সর্বাস্তিবাদৰ বাস্তৱিক মতামতটোৰ বিৰোধিতা কৰিছে, যিসকলে নির্বাণক এক স্পষ্ট অস্তিত্ব বা প্রকৃত সাৰবস্তু ৰূপে ধাৰণা কৰে। নির্বাণ প্রাপ্তিৰ ক্ষেত্রত অপৱিত্রতা আৰু অপবিত্রৰ উপাদানসমূহ ভৱিষ্যতে আৰু সৃষ্টি নহয়। সৌত্রান্তিকসকলৰ মতে, অ- উদীয়মানৰ অর্থ হৈছে কেৱল অ-অস্তিত্ব। এইদৰেই তেওঁলোকে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে, নির্বাণ হৈছে এক অস্তিত্বহীনতা, আৰু একো নাই।

অগ্রগতি নিৰী ণ

৩। চমু উত্তৰ লিখকঃ

(ক) সৌত্রান্তিকসকলক কিয় নামমাত্রবাদী আখ্যা দিয়া হয়?

(খ) সৌত্রান্তিকসকলক কিয় সংক্রান্তিক বোলা হয়?

(গ) সৌত্রান্তিকসকলৰ মতে অসংস্কৃতৰ বাস্তৱ অস্তিত্ব আছেনে?

১০.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সর্বস্তিবাদীসকলক প্রায়ে বৈভাষিক বুলি কোৱা হয়, যি স্থৱিৰবাদীসকলৰ এক স্পষ্ট শাখা ৰূপে পৰিগণিত হয়। সংস্কৃত ভাষাত নিজস্ব পিটকৰ সৈতে ই হৈছে এক হীনযান

সম্প্রদায়। সৌত্রান্তিকসকল প্রকৃততে নিজস্ব গোপনীয়তা আৰু শৃঙ্খলাৱদ্ধ নীতিৰে সৈতে এক স্বতন্ত্র সম্প্রদায় নহয়। ইয়াৰ ঠাইত, তেওঁলোক হৈছে চিন্তাবিদসকলৰ সৈতে বৌদ্ধিক বিষয়সমূহৰ ওপৰত অসন্মত হ'বলৈ প্রয়াস কৰে।

- সর্বস্তিবাদীসকলৰ পদ্ধতিত আটাইতকৈ অতুলনীয় চিন্তাটো হৈছে আত্মাৰ অস্বীকৃতি। তেওঁলোকে ধর্ম তত্ত্বৰো আলোচনা কৰিছে, যাৰ মতে সকলো অস্তিত্বশীল বস্তুক ধর্মলৈ পৰিবর্তণ কৰা হয় এই অর্থত যে সেইবোৰ অন্তিম নীতি নাইবা মূলগত সত্তা হিচাপে পৰিগণিত হৈ পৰে।
- সর্বাস্তিবাদে বিশ্বব্রহ্মাণ্ডত নীতি বা ধর্মৰ বহুত্বত বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁলোকৰ মতে ধর্ম মুঠ পয়সত্তৱটা। এইবোৰৰ ভিতৰত তিনিটা চর্তবিহীন (অসংস্কৃত) আৰু বাসত্তৱটো চর্তযুক্ত (সংস্কৃত)।
- সর্বাস্তিবাদে তিনিটা অসংস্কৃত ধর্মৰ কথা কয়। সেয়া হৈছে আকাশ, অপ্রতিসংখ্যানিৰোধ (suppression without knowledge) আৰু প্রতিসংখ্যা নিৰোধ (suppression throught knowledge)।
- অসংস্কৃত ধর্মৰ পৰিবর্তে তেওঁলোকে সংস্কৃত ধর্মক উপস্থাপন কৰিছে। সর্বস্তিবাদীসকলে সংস্কৃত ধর্মক চাৰি ভাগত বিভক্ত কৰিছেঃ চিত্ত (mind), চৈত্তসিক বা মানসিক অৱস্থা (Caittasika), ৰূপ (Rupa) আৰু চিত্ত- বিপর্যুক্ত (Visamprayakta)
- ধর্মতত্ত্ব অনুসৰি সকলো অভিজ্ঞতালব্ধ সত্তা আৰু সেই সকলো যি তাৰ মাজত বাহ্যিক জগত ৰূপে প্রতিবিম্বিত হয়, সেয়া হৈছে সংস্কৃত ধর্মৰ দ্বাৰা গঠিত অদ্ভুত দৃশ্য।
- সর্বাস্তিবাদে পোষণ কৰে যে, সংস্কৃত ধর্মবোৰ কেৱল অতি কম সময়ৰ বাবেহে ফলপ্রসু হৈ থাকে। কিন্তু, এইবোৰ ধর্মৰ কোনো আদি নাথাকে আৰু সদায়ে অস্তিত্বশীল। ধর্মই সৰলভাৱে এক গুপ্ত অৱস্থাৰ পৰা সক্রিয়তালৈ পৰিবর্তন হয়।
- সর্বাস্তিবাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে কেৱল বর্ত্তমান কালতে বস্তুবোৰ অস্তিত্বশীল নহয়, বৰঞ্চ থাকে; যিবোৰ বর্তমানৰ সৈতে ধাৰাবাহিকতাত জড়িত হৈ থাকে।
- সি যি কি নহওঁক, সত্তা আৰু অতীত, বর্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যতত বস্তুবোৰৰ অস্তিত্বৰ সর্দভত সর্বাস্তিবাদৰ প্রদর্শকসকল তেওঁলোকৰ নিজৰ মাজতে ভিন্ন আৰু নানা প্রকাৰে তাক ব্যাখ্যা কৰিছে।
- ধর্মতত্বই উল্লেখ কৰে যে, বস্তুবোৰ একেই থাকে আৰু কেৱল ধাৰাবিষয়ক পৰিবর্তন সমূহহে আহে, অর্থাৎ আকাৰ আৰু গুণ, বিভিন্ন ধাৰণাৰ উদয়, যেনেঃ অতীত, বর্তমান আৰু ভৱিষ্যৎৰ দৰে।
- Ghosaka ৰ মতে, প্রত্যেক দৃশ্যমান বস্তুৰেই তিনিটা বৈশিষ্ট্য থাকে। যেনেঃ জন্ম, বৃদ্ধাৱস্থা আৰু মৃত্যু, যি বস্তুটোৰ সৈতে সকলো কালতে অস্তিত্বশীল।
- বসুমিত্রই উল্লেখ কৰে যে, বস্তু তিনিওটা কাল যেনেঃ অতীত, বর্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যতত

অস্তিত্বশীল তেওঁৰ মতে, ই হৈছে কর্মৰাজি নাইবা ক্রিয়া, যিয়ে এটা বস্তুৰ অতীত কালত্ব, বর্ত্তমান কালত্ব আৰু ভৱিষ্যৎ কালত্বক নির্দ্ধাৰণ কৰে।

- বুদ্ধদেৱৰ মতে, দৃশ্যমান বা ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য বস্তু বোৰ সকলো সময়তে বিদ্যামান। সিহঁতক অতীত, বর্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ ৰূপে নির্দ্দেশ কৰা হয় কেৱল আপেক্ষিকভাৱেহে।
- সর্বাস্তিবাদে অনাত্মাত বিশ্বাস কৰিছিল। অর্থাৎ এজন ব্যক্তিৰ মাজত কোনো স্থায়ী সত্তাৰ অনুপস্থিতি; যদিও তেওঁলোকে সকলো বস্তুটেই স্থায়ী সত্তাৰ উপস্থিতি স্বীকাৰ কৰিছিল।
- অস্তিত্ব দৰাচলতে ক্রমাগত অস্তিত্বৰ ধাৰাবাহিকতাৰ সংজ্ঞা। সিহঁত ধর্মৰ এক সংকলনৰ বাহিৰে আন একো নহয়। আৰু সিহঁতৰ নিজস্ব কোনো স্থিৰ স্বভাৱ নাথাকে।
- সৌত্রান্তিকসকলৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য হৈছে তেওঁলোকৰ ক্ষণিকবাদ, সেই মতবাদ যিয়ে স্কন্ধমাত্রক এটা অস্তিত্বৰ পৰা আন এটা অস্তিত্বলৈ স্থানান্তৰ কৰে আৰু সকলোবোৰ নির্জনত শেষ হৈ যায়।
- সৌত্রান্তিকসকলৰ মতে কেৱল বর্ত্তমান ক্ষণহে অস্তিত্বশীল।
- সর্বাস্তিবাদে সাব্যস্ত কৰে যে যদিও ধর্ম সমূহ কেৱল ক্ষণস্থায়ী, যেতিয়ালৈকে সেইবোৰ ফলপ্রসু হৈ থাকে, তেতিয়ালৈকেহে কেৱল সিহঁত অস্তিত্বশীল হৈ থাকে, কিন্তু ধর্মৰ শিকলিৰ পাছফালে এক আশ্রয় থাকে, যেনে বিবেক (consciousness) য়ে এক ক্রম হিচাপে ক্রিয়া কৰে, যি এটা জন্মৰ পৰা আন এক জন্মৰ অৱস্থালৈ পৰিবর্তিত হয়।
- তেওঁলোকে প্রতিসংখ্যানিৰোধ নাইবা নির্বাণক জ্ঞানৰ আহিলাৰে লাভ কৰা অজ্ঞাত অভিপ্রায় আৰু অস্তিত্বৰ অনুপস্থিতি ৰূপে গ্রহণ কৰে। নির্বাণৰ অর্থ হৈছে সত্তাৰ অত্যান্তিক বিনাশ বা সত্তাৰ পূর্ণ বিলুপ্তি।

১০.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Bapat, P.V.(ed), 1956, 2500 Years of Buddhism, Publication Division, Ministry of Buddhism, Publication Division, Ministry of Indormation and Broadcasting, Govt. of India. Reprint 2012.
2. Bareau, A., 1955. The Buddhist Schools of the small Vehicle, Dev Publishers and Distributors, New Delhi, 2015
3. Dutta, N., 1978, Buddhist Sects in India, Motilal Banarasidass, New Delhi, Print 2005.
4. Trauwallner, E., 1956, The Philosophy of Buddhism, translatted by G.L. Sangpo, Motilal Banarasidass, New Delhi, Edition 2010.
5. Sangarakshita, 2001, A Survey of Buddhism, Motilal Banarasidass, New Delhi, 2006.
8. Sinha, J.N., 1952 Indian Philosophy, Voll.II, Motilal Banarasidass, New Delhi, Reprint 2006.

9. Scheepers, D., 1994, A Survey of Buddhist Thought, Motilal Banarasidass, New Delhi, 2008.
10. Scheemann, H.W., 1973, Buddhism An Outline of its Teachings and Schools, translated by G. Feurstein, The Theosophical Publishing House, U.S.A, Print 1983.

১০.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্ন উত্তৰঃ

(ক) সংস্কৃত

(খ) আত্মা

(গ) দেশ, অপ্রতিসংখ্যানিৰোধ আৰু প্রতিসংখ্যা নিৰোধ।

২ নং প্রশ্ন উত্তৰঃ

(ক) অসত্য (খ) অসত্য (গ) সত্য

৩ নং প্রশ্ন উত্তৰঃ

(ক) সর্বস্তিবাদীসকলৰ বাস্তৱবাদৰ বিপৰীতে সৌত্রান্তিক সকলক প্রায়ে নামমাত্রবাদী হিচাপেহে জনা যায়। সৌত্রান্তিকসকলে উল্লেখ কৰে যে সর্বস্তিবাদীসকলৰ বেছিভাগ ধর্ম কেৱল প্রজ্ঞাপ্তি হিচাপেহে অস্তিত্বশীল। উদাহৰণ স্বৰূপেঃ দেশ হৈছে কেৱল শূণ্যতা আৰু নির্বাণ হৈছে কেৱল বিলুপ্তি।

(খ) বিভিন্ন ধৰণৰ অস্তিত্বৰ জৰিয়তে স্কন্ধমাত্রৰ স্থানান্তৰকৰণৰ মতবাদৰ হেতু সৌত্রান্তিক সকলক সংক্রান্তিবাদী (Samkrantivadins) নাইবা সংক্রান্তিক (Samkrantikas) বোলা হয়।

(গ) সৌত্রান্তিকসকলৰ মতে, অসংস্কৃতৰ বাস্তৱ অস্তিত্ব নাথাকে। অ-চর্তসাপেক্ষ বস্তুবোৰ বাস্তৱ আৰু স্পষ্ট অস্তিত্ব নহয়, কিন্তু বিশুদ্ধ অনুপস্থিতি।

১০.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন

(১) তুমি কিয় ভাবা যে সৌত্রান্তিক সকলক হীনযান বৌদ্ধদর্শনৰ এক সম্প্রদায় ৰূপে ধৰিব পাৰি?

(২) সর্বস্তিবাদী সম্প্রদায়টোক কিয় বৈভাষিক হিচাপেও জনা যায়?

(৩) সর্বস্তিবাদৰ পাঁচপ্রকাৰৰ ধর্ম কি কি?

(৪) সবস্তিবাদী সম্প্রদায়টোক কিয় সেই নামেৰে জনা যায়?

(৫) সর্বস্তিবাদৰ প্রধান দার্শনিক সতবাদ সমূহ কি কি?

(৬) মৌলিক মতবাদসমূহ কি কি, যাৰ দ্বাৰা সৌত্রান্তিকসকল বৈশিষ্ট্যকৰণ কৰিব পৰা যায়?

(৭) সৌত্রান্তিকসকলৰ মতে দেশ আৰু অপ্রতিসংখ্যানিৰোধৰ স্বৰূপ কি?

(৮) সৌত্রান্তিকসকলক কিয় সংক্রান্তিক বুলিও কোৱা হয়?

(খ) চমুটোকাঃ (১০০-১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

(১) সর্বস্তিবাদৰ ধর্মতত্ব

(২) 'সর্বম্ অস্তি'ৰ মতবাদ

(৩) অনাত্মাবাদ

(৪) ক্ষনিকবাদ

(৫) স্কন্ধমাত্র

(৬) সৌত্রান্তিকসকলৰ নির্বাণৰ ধাৰণা

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্নঃ (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

(১) সর্বস্তিবাদৰ দর্শন আলোচনা কৰক।

(২) সৌত্রান্তিকসকলৰ মৌলিক মতবাদবোৰৰ এক চমু নক্সাঁ আগবঢ়াওক।

****